

8993

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

—
Landsmålsarkivet
—

Dalarna

Öne sn

Engberg, R. 1935

ULM:s frägel. M. 81 Matlagning

16 bl. 4°

8993

L. S.
E. J. P.

Se brev av den 9/12. 1935.

Matlagning

Dalarne.

Ore.

R. Engberg.

Ink. 12/12 35.

Frågelistan besvarad för Ore socken av Ragnar Engberg i Arvet.

Allmänt.

Beteckning för laga - lägo t. ex. lägo
nå jäto - laga något att äta, eller
lägo nån mat - laga någon mat. Be-
teckning för matlagning - jä ti res
Då maten är mycket god och efter-
längtsad kallas den lystmat. Om
man tillreder sämre och dålig mat
och inte är så noga med tillrednin-
gen säger man t. ex. serp ihop nå jäto
Flytande mat såsom soppor välling odyt
kallas supan mat eller supan jäto.
Mat som är mycket saltad kallas
soltjäto. Beteckning för olagad mat - terjät

äta n.

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
DAL. ORE
Frgl. M 81

Exempel på ordet koka, kokt fjöt.
 kokat kött kokt wälting kokat wälting
 mjölkje a koka upp. mjölken har kokat
 upp. I stället för det kokas i voden,
 säger man å bläs ti jälden. Ordet
 sjuda kallas sjod t.ex nu sjod å
 nu sjuder det nu sjod å gues - nu
 sjuder det över nu sjod å upp - nu
 sjuder det upp. Puttra kallas pottra
 t.ex nu pottrar å ti hälden - nu puttrar
 det i killeln. I hummet på en kokan
 di gryta kallas frogga. Beträkning
 för att lägga i grytan hav nedi eller
lägg ti. Om man t.ex säger åt en per-
 son att ta grytan från elden säger
 man bräjd-att gryta Att bräsa till
 mas t.ex potatis kallas stampi pärus.
 Att röra ihop någonting kallas bland ihop

vids åter

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
 DAL. ORE
 Frgl. M 81

Avredning kallas avreda. När man
 t. ex säger till en person rör om
 det där heter det rör um äda. Om
 man t. ex håller på att knäda en deg
 eller att göra smör heter det att man
mångla degen eller smöret. Men
 om man däremot skall göra gröt heter
 det t. ex wisp ihop anda gröten. Steka
 kallas i språket stefja eller stefjs t. ex
stefjs på glödn. Stek. Sedan aldra äldsta
 kända lides användes icke ordet
stek. Man sade t. ex inte kalvstek
oststek och dyligt utan man sade
 exempelvis kalvboq, kalvolår etc. Stek
 användes mycket sällan och icke till
 vardagsmat. Man stekte trättet i bak-
 ugnen sedan man bakat och ugnen
 var varm. När man skulle steka på

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
 DAL. ORE
 Figl. M 81

detta sätt lade man köttet i en stek-
 panna med fötter, redan rältes den
 in i ugnen. Om en stund tog man ut
 den och vände på den och skvätt på ✓
jän waturkvätt - hällde på litet vatten
 Rovor och kälträffler brukade man gräva
 ner i glöden och på detta sätt steka dem
 detta gjorde man mest för skojs skull
 säger Brita. Om man talar om för
 en person att denne bränt vid något
 säger man nu a du bränt wi Om
 någonting är vidbränt säger man en
a swidn Det som bränts vid där man
 kokar gröt eller välling kallas widbrända
 ex skerap ojr widbrända - skerapa ur
 det widbrända Löta. ex söt särn litä
söta sären litet eller söt wällingen titä
 = söta vällingen litet Om man t ex

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
 DAL. ORE
 Frgl. M 81

innan sockret fanns, skulle göra en deg, kokade man upp vatten och hällde litet undan för undan i mjöl et det blev då sött. Om man skulle göra malt hade man råden i en baska för att det skulle bli va brett det blev då redan sött. Salt kallas i språket solt. Handkvarnen med vilken saltet malles kallas norba. Utom saltkvarnen hade man även ett annat redskap att krossa salt med nämligen en sollida. Man hade saltet i en träko eller jätt brug sedan hade man en sten och gnuggade saltet med detta kallas all gnuggsolt. Om man hade malit på saltkvarnen hade man mäli salt. Om någon hade salt för mycket kunde man säga t ex du a solta alldelar fo wäli. Om någonting

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
 DAL. ORE
 Frgl. M 81

hade blivit nedlagt i saltlake sades t ex
lagt mid i läkon. Matres ter hade namn
efter maten t ex kolluåling - kall välling
eller järflare - potatisrkal.

Redskap för matberedning

Kittel finnes i språket kallas käcl.
käclär En kittel var mycket större än en
gryta, en kittel hade inga fötter som däremot
en gryta har, en kittel var gjord av koppar
men en gryta var gjord av järn. Kittelns
öra eller öror kallas käclära eller haddur

obs. hadda,
bet. 1

Det fanns intet annat handtag på en
kittel än örat som satt fast vid kitteln.
Gryta, ordet finnes och kallas även i
språket gryta Grytorna var gjorda av
järn. Grytorna fingo inte vara mindre
än att det gick tre kannor i den var
den mindre var det inte en gryta utan

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
DAL. ORE
Frgl. M 81

en panna. Grytorna brukade nämnas
 efter hur många kannor det gick i dem gryta f.
 t ex trekanngryta (ov Namn brukade
 också ges grytorna som avse användnin-
 gen t ex järngryta, myrogryta, utgryta
skvalogryta - potatisgruta mismörsgryta
ostgryta. Skvalogrytan användes att värma
 mjölk och annan föda till kalvar. Gry-
 tans handlag kallas grytfätanä. Ordet
 hadda eller som det heter i språket haddur
 betecknar kiffelöra. Då man kokade gröt
 använde man en molla att röra om
 gröten med. När man kokade välling
 använde man wisp. Felubba som an-
 vändes att krossa potatis till mas kallas
pärstamp. Flakster användes huvudsak-
 till att steka strömming på glöden,
 detta halster kallas strömmingflinje.

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
 DAL. ORE
 Frgl. M 81

c. Rör och halvris rätter

En maträtt gjord av mjöl och vatten kallas rörmes. Maträtt gjord av mjöl bärgröt och bärmas heter bärgröt. Då mjöl och kallt vatten omröres får man en maträtt som kallas stammklubba etc. Mjöl malt och kallt vatten blir det en maträtt som kallas sötklubba. Sedan finns det en rätt till som heter matti. Den var gjord motti av kallt köttspad som blandats med s. mjöl tills den blev hård. Detta brukade ofta ersätta bröd när det var ont om sådant säger Brita.

D. Välling.

Välling heter i språket wäling. Välling som var tunn och dålig kallades för blåwäling. Om det var klump i vällingen kallades den klumpwäling. Om det var

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
DAL. ORE
Frå. M 81

hinna på vällingen kallades denna för snarken, men om det var hinna på gröten kallades den för stjinn. Beteckning för olika slag av välling vilka avse den vätska som ingår i vällingen. ex. watowälling mysowälling. Beteckningar som avse det icke flytande element som ingår i vällingen. t ex benwälling av lammkött. Beteckningar som avse omständigheterna under vilka vällingen äts t ex buförswälling som äts när man skulle buföra.

E. Gröt

Gröt heter i språket även grät. Gröten äts med dricke och sojasmjolk. Man brukade även smälta smör och meesmör i vattnen och äta till gröten detta kallades för mysosmörswatn. En särskild slags gröt skulle vara så stadig att den skulle följa

med mollo upp ur grytan. Denna gröt användes mest till maträcke. Beteckning för gröt vilka avse den våtka på vilken gröt en är kokt t. ex. watogröt, myrgröt, flätgröt. Beteckning som avse del icke flytande element, som ingår i gröten t. ex. barkgröt | bärgröt. Bärgröten gjordes, sedan man kokat bärgröt bärmos, av saften av bären | I äldre tider förekom icke gryngröt som vardagsrätt. Det fanns en slags gröt som kallades söt-klubba som gjordes mycket hård och äts söt-klubbe tillsammans med strömming. Denna äts på Långfredagen.

F. Palt

Med palt avses endast blodpalt säger Brita.

6. Pannkaka

De pannkakor tillverkades till största delen

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
DAL. ÖRE
Fogl. M 81

endast pärpannkaka = potatispannkaka.

Någon enda gång gjordes pannkakor av ärtmjöl. Potatispannkaka skulle man ha till jul säger Brita. Pannkakessmeten hölls i en stekpanna sattes in i bakugnen och fick grädda. Pannkakan vändes icke utan fick grädda endast på en sida.

H. Soppa.

Ordet soppa har inte förekommit på äldre tider utan man har använt ordet supamat i språket både supamat och sojpmat. Det hade även annan betydelse än i riksspråket. Ordet kunde förutom köttsoppa med ärtor eller kålrätter, också betyda kvälling. Kvälling räknas även till supamat säger Brita. Tunn och mager soppa kallades skvambäl. Om en soppa som hade surnat sade man kvälling och sojpmat.

Förut sj omnämnda maträtter av bär, bönar
ärter kål och rotfrukter

De bär som skulle kokas och göras bärmos
av rensades i en bärränna av trä.

Lingonmosen förvarades i en bärmospott

^I pott

Bönar varo icke kända fardom inom
orten. Endast gräskar odlades förr i

liden i bygden. Av örterna gjordes den
föruft omtalade ärtpannkakan. Kål od-

lades icke i bygden, undan lages kålrötter
Vad beträffande lekning av rovor se sid 4.

Tunnan potatisen fanns användes rovor i
stället för potatis. Man gjorde t. ex rovstampa
som skulle motsvara pärstampa, potatismos.

etc sammanställda rätter och potatis gjorde
man en maträtt som heter rotstampa.

rotstampa
f.

Potatisskal kallas pärflas. Att skala
potatis kallas att flas pärus

ett skala potatis enbart med fingrarna be-
ler fliso må fingrom. Potatismos kallas för
gårstampa.

J. Köttmat

Om kött kan man t ex säga jän tjölbit -
en köttbit. I gamla tider åt man icke
färs kt kött. När man hade slaktat ett
djur tog man de sämsta bitarna och
gjorde korv av, det andra saltade man
ner. So det salta köttet tog man sedan
och kokade. Ofta tog man det salta köttet
som det var direkt ur saltlaken - tillomat-
säck. Ordet kött kan även betecknas av
ordet sojt = sovel.

K. Fläsk

Man säger i språket fläsk Men Brita säger
att i gamla tider sade man endast swäjn kött
ljöt - svinkött enär grisarna fingo gå

ULMA 8993. R. Engberg. 1935
DAL. ORE
Frgl. M 81

ute för sig själva och blevo så magra
att det inte blev något fläsk på dem utan
bara kött. Svinkött fanns i gamla tider
i byggen. Det äls till bröd, potatis och
kålrotter m.m.

I. Mat av hackat kött, fläsk och inälsor

Korv kallas i språket korvå. De redskap
man använde vid korv tillverkningen var
korvonnä = korvhornet som var gjort
av ett kohorn, vidare hade man korvstikk
och hackknäiv = hackkniv som användes
att hacka sönder köttet med. Man hade
endast ett slags korv nämligen hack-
korv. Pölsa kallas i språket possa.
Pölsa gjordes av korngrön och sämre kött
Ordet hack betecknar köttet som blivit
med en hackkniv. Pölsa gjordes ofta
av ett djurs ränta eller s.k. inmål

M. Mat av blod.

Blodpalt kallas palt. Man gjorde palt av mjöl blod och jäst detta fick sedan jäsa som en vanlig ^{deg} och kokades sedan till kakor.

Blokkorv kallas i språket blokkorv. Den var gjord av blod och mjöl, den kokades innan den äts |

blod-korvN. Maträtter, i vilka fett eller flott in-
som huvudsaklig beståndsdel.

Mölja heter i språket mölja. Denna maträtt är gjord av fett fläsk som stekes, sedan lag man bröd eller blodpalt och lade i hop med fläsket och fläskflottet. Bröds kiva med flott på kallades flottgås |

mölja
(känn!)flott-gåsP. Mat av sill

Sillen fanns icke allmänt i trakten förr i tiden säger Brita. Om det var någon som

både sill. var det i de större gårdarna
I stället för sill användes strömming
som stekes på glöden.

Q. Mat av ägg

Några särskilda maträtter gjorde man inte
av ägg utan man kokade dem.

R. Kryddor.

Krydda kallas i ental krydda i flertal
kryddor. De kryddor som funnos var:
starkryddor, mejsram och lök.

ULMA 8:93. R. Engberg. 1935
DAL. ORE
Frgl. M 81